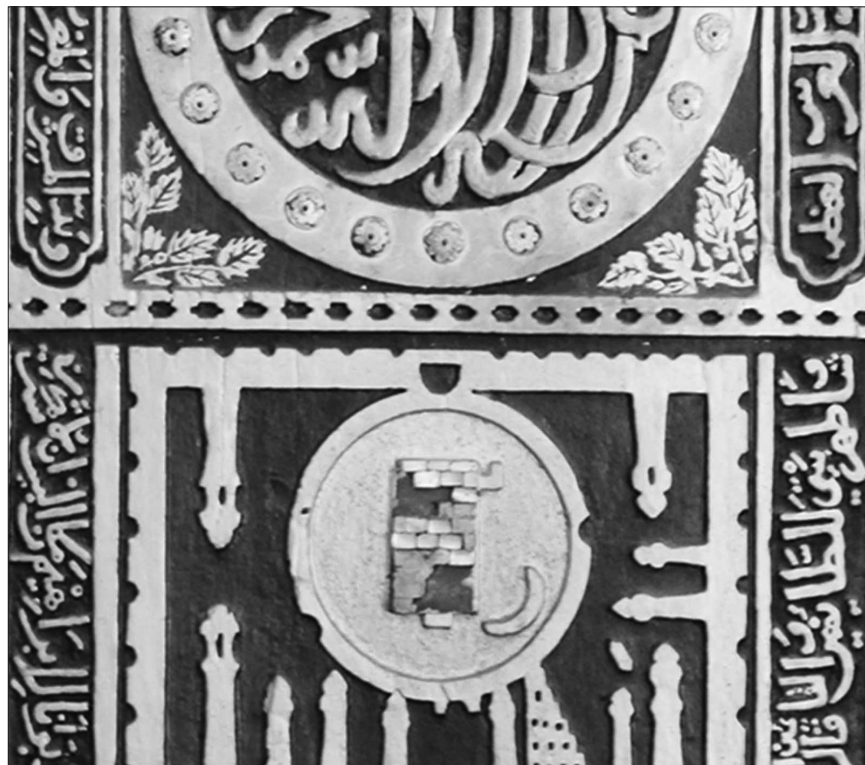

เม็ยะหรือบทรงไทยของมัสยิดต้นสน: อัตลักษณ์ของมุสลิมในศิลปะไทย

วสนน สาณะเสน

นักศึกษาระดับปริญญาโท ภาควิชาทฤษฎีศิลป์ คณะจิตรกรรมประติมากรรมและภาพพิมพ์ มหาวิทยาลัยศิลปากร

คำสำคัญ เม็ยะหรือบทรง ศิลปะอิสลาม ศิลปะไทย

บทคัดย่อ

มัสยิดต้นสนเป็นมัสยิดเก่าแก่ที่สุดในกรุงเทพมหานคร บรรพบุรุษของมุสลิมมัสยิดต้นสนหลายท่านเป็นขุนนางรับใช้เบื้องพระยุคลบาทมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยา ประจักษ์พยานความเก่าแก่และความใกล้ชิดกับราชสำนักของชุมชนแห่งนี้คือ “เม็ยะหรือบทรงไทยของมัสยิดต้นสน” ซึ่งเป็นงานศิลปะไทยประเพณีสมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นศาสนศิลป์ของชาวมุสลิมที่มีลักษณะเหมือนงานพุทธศิลป์หรืองานศิลปะในราชสำนัก ประเด็นศึกษาที่น่าสนใจของเม็ยะหรือบทรงหลังนี้ คือการถ่ายทอดอัตลักษณ์ของมุสลิมด้วยศิลปะไทยประเพณีได้อย่างน่าสนใจ อันได้แก่การ

เชิดชูศาสนาอิสลามด้วยการสร้างเมียะหรืออย่างศิลปะไทยประเพณีที่มุสลิมมัสยิดต้นสนมองว่าเป็นรูปแบบที่สูงส่งเหมาะสำหรับรับใช้พระศาสนา การประดับรูปดาวกับพระจันทร์เสี้ยวไว้บนยอดลายก้านขดที่หน้าบัน บอกเล่าความสำคัญของมัสยิดอัลฮะรออมและการประกอบพิธีฮัจญ์บนแผ่นช่องเมียะหรือบด้วยภาพสถานที่ต่างๆ ที่แสดงออกอย่างศิลปะไทย ได้แก่เนินเขาเราะฮ์มะฮ์บนฐานสิงห์ ล้อมรอบด้วยลายดอกไม้ร่วงแบบจิตรกรรมไทยประเพณี ลายดินกาและใบโหระพาซึ่งมีสัญลักษณ์คล้ายลายน่องสิงห์ การไม่ยกพื้นของเมียะหรือบให้สูงเหมือนธรรมาส์ของพระสงฆ์แสดงถึงความเท่าเทียมระหว่างอิหม่ามกับผู้ละหมาดคนอื่นๆ การไม่ปรากฏรูปสิ่งมีชีวิตตามข้อกำหนดของศาสนาอิสลาม ตลอดจนการหิบบิรม์ตำนานในท้องถื่นของไทยมาอธิบายที่มาของเมียะหรือบ ทั้งนี้มุสลิมมัสยิดต้นสนมิได้มองว่าการสร้างเมียะหรือบด้วยรูปแบบศิลปะไทยประเพณีนั้นทำให้เมียะหรือบเหมือนงานพุทธศิลป์ หากแต่มองว่าศิลปะไทยประเพณีเป็นรูปแบบที่ดีที่สุดสำหรับรับใช้พระศาสนา รูปแบบไม่สำคัญเท่ากับความศรัทธาที่มีต่อพระผู้เป็นเจ้า

บทนำ

มัสยิดต้นสนตั้งอยู่ที่เขตบางกอกใหญ่ กรุงเทพมหานคร เป็นมัสยิดที่เก่าแก่ที่สุดในกรุงเทพฯ มีความเป็นมายาวนานกว่าสามศตวรรษ บรรพบุรุษของมุสลิมมัสยิดต้นสนเป็นมุสลิมที่มาจากหลายเชื้อชาติ ส่วนหนึ่งสืบเชื้อสายมาจากสุลต่านสุลัยมาน¹ จากเอกสารโบราณพบว่ามัสยิดต้นสนเดิมเรียกว่า “กุฎี หรือกะฎี” บางกอกใหญ่” แต่ต่อมาเห็นว่าชื่อยาวจึงลดเหลือเป็นเพียง “กุฎีใหญ่”³ ชื่อ “มัสยิดต้นสน” เป็นชื่อที่ใช้เรียกภายหลังเมื่อมีการนำต้นสนมาปลูกที่มัสยิดในสมัยรัชกาลที่ 3 สันนิษฐานว่าชุมชนมุสลิมที่มัสยิดต้นสนเกิดจากการรวมกลุ่มของมุสลิมเชื้อสายจาม⁴ ที่ถูกเกณฑ์เข้ามาเพื่อช่วยการสงครามและบูรณะบ้านเมืองในสมัยสมเด็จพระชัยราชาธิราช (ครองราชย์ พ.ศ.2077-2089) ร่วมกับพ่อค้ามุสลิมเชื้อชาติอื่นๆ ที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา ในสมัยพระเจ้าทรงธรรม (ครองราชย์ พ.ศ.2163-2171) ก็เริ่มมีชุมชนมุสลิมอาศัยอยู่ในบริเวณนี้แล้วดังที่ผู้ใหญ่ในชุมชนเล่าสืบต่อกันมาว่า

“เมื่อคราวท่านตะเกีย⁵ เดินทางจากอินเดียเข้ามาพำนักอยู่ในประเทศไทยนั้น เมื่อสำเภาของท่านแล่นไปผ่านคลองบางกอกใหญ่ เมื่อทราบว่ที่นี่มีมุสลิม⁶ อยู่กันมากก็แวะสำเภาเข้าเทียบฝั่ง แต่เมื่อท่านตะเกียมองเห็นภูมิสำเนาแล้ว เห็นว่าที่นี่ไม่เหมาะแก่ท่าน จึงออกเรือขึ้นไปยังกรุงศรีอยุธยา และได้รับพระราชทานที่ดินแปลงใหญ่จากสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม พำนักอยู่ ณ ที่นั้นเป็นต้นมา”⁷

120 เมียะหรือบกรงไทยของมัสยิดต้นสน: อัตลักษณ์ของมุสลิมในศิลปะไทย โดย วสบบ สาณะเสน

เมื่อมีชุมชนจึงสร้างมัสยิดขึ้นสำหรับเป็นที่ประกอบศาสนกิจและเป็นศูนย์กลางของชุมชน ในจดหมายเหตุเรื่อง “ใครเปนใคร” ที่บันทึกสืบต่อกันมาโดยจุฬาราชมนตรีในสายสกุลเจกออะหมัด⁸ มีบทแทรกเรื่อง “สร้างกระต๊อใหญ่ที่ข้างวัดหงสาราม⁹ กรุงธนบุรี” กล่าวถึงการสร้างมัสยิดแห่งนั้นเมื่อ พ.ศ.2231 ช่วงปลายแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โดยออกญาราชวังสันเสนี (มะหะมุด) ซึ่งเป็นแม่ทัพเรือกำกับทหารรับจ้างชาวฝรั่งเศส 400 นาย และกำกับกำนันที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับกรุงศรีอยุธยา¹⁰ โดยเริ่มจากสร้างเป็นอาคารไม้อย่างเรียบง่าย แล้วบูรณปฏิสังขรณ์เรื่อยมาเมื่อมัสยิดหลังเก่าทรุดโทรมลงหรือเมื่อชุมชนขยายตัว

ตลอดเวลาสามร้อยกว่าปี มุสลิมมัสยิดต้นสนหลายท่านได้เป็นขุนนางรับใช้เบื้องพระยุคลบาทอยู่ในทุกยุคสมัย มีทั้งระดับพระ พระยา หลวง ขุน ฯลฯ เช่นในสมัยกรุงศรีอยุธยามีออกญาราชวังสันเสนี (มะหะมุด) เจ้ากรมอาสาจาม สมัยกรุงธนบุรีมีเจ้าพระยาจักรีศรีอริยวงศ์ (หมุด) ผู้มีส่วนช่วยพระเจ้ากรุงธนบุรีกอบกู้เอกราชและเป็นผู้ที่พระองค์เสด็จมางานฝังศพของท่านด้วยพระองค์เอง สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ก็มีพระยาราชวังสัน (หวัง) ผู้เป็นบิดาของเจ้าจอมมารดาเรียบหรือต่อมาเฉลิมพระนามเป็นสมเด็จพระศรีสุลาลัย พระสมเือกในรัชกาลที่ 2 และเป็นพระชนนีของรัชกาลที่ 3¹¹ พระยาราชวังสัน (หวัง) จึงมีศักดิ์เป็นถึงพระสสุระของรัชกาลที่ 2 และเป็นพระอัยกาของรัชกาลที่ 3 อีกด้วย แล้วยังมีหลวงโกษาอิศihak (นโคดาอาลี) ผู้เป็นล่ามในกรมท่าชาวสยามรัชกาลที่ 2¹² เป็นต้น อย่างไรก็ตามยังมีมุสลิมอีกหลายท่านที่เป็นขุนนางที่มีบทบาทสำคัญแต่ท่านก็เพียงพอที่จะทำให้เห็นภาพว่าชุมชนมัสยิดต้นสนนั้นมีความใกล้ชิดกับราชสำนักและได้รับการอุปถัมภ์จากชนชั้นสูงมากเพียงใด

ประจักษ์พยานที่บ่งบอกถึงความเก่าแก่ของมัสยิดต้นสนและความใกล้ชิดของมุสลิมกับราชสำนักไทยในอดีตคือเมียะหรือบทรงไทยของมัสยิดต้นสนซึ่งเป็นงานศิลปะแบบไทยประเพณี

ความหมายและความสำคัญของเมียะหรือบทรง

ก่อนจะกล่าวถึงเมียะหรือบทรงไทยของมัสยิดต้นสน ควรทำความเข้าใจความหมายและความสำคัญของเมียะหรือบทรงก่อน

เมียะหรือบทรงคือเครื่องหมายระบุทิศทางสู่กะอ์บะฮ์¹³ ที่ตั้งอยู่ในมัสยิดอัลฮะรอม กรุงมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย ซึ่งเป็นทิศที่มุสลิมต้องหันไปขณะละหมาด เป็นประมุขทิศในการประกอบศาสนกิจและเป็นที่ยืนของอิหม่าม¹⁴ ผู้นำละหมาด โดยทั่วไปเมียะหรือบทรงมีลักษณะเป็นช่องเว้า (niche)¹⁵ เข้าไปในผนัง มีขนาดพอให้อิหม่ามเข้าไปยืนหรือนั่งได้ ภายในไม่ว่าง

ของระเกะระกะและไม่ตกแต่งมากเกินไปเพื่อมิให้รบกวนสมาธิขณะละหมาด เว้นแต่ศาสน
ภณห์ที่จำเป็น เช่น แท่นวางคัมภีร์อัลกุรอาน พรมละหมาด และเครื่องขยายเสียง (ภาพที่ 1)

คำว่า “เมียะห์ร็อบ” (mihrab) เป็นภาษาอาหรับ ในคัมภีร์อัลกุรอานปรากฏคำว่าเมียะห์ร็อบ
4 ครั้งหมายถึง “ห้องประกอบศาสนกิจ”¹⁶ สมัยที่ศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล)¹⁷ ยังมีชีวิตอยู่นั้นเมียะ
ห์ร็อบหมายถึงห้องประกอบศาสนกิจของท่านที่มีทางเชื่อมต่อไปยังมัสยิดเพื่อให้ท่านเดินทาง
ไปทำหน้าที่อิหม่ามนำละหมาดได้สะดวก ครั้นศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล) เสียชีวิตลง เหล่าสาวก
ได้สร้างสิ่งที่เป็นอนุสรณ์แก่ท่านในตำแหน่งที่ท่านเคยยืนนำละหมาดและแทนทิศทางไปสู่
กะอ์บะฮ์ แต่มิได้ทำเป็นห้อง เป็นเพียงนำก้อนหินมาวางหรือแถมสับบนผนังแล้วก็เปลี่ยนรูปแบบ
ไปหลายครั้ง จนกระทั่งราว ค.ศ.707-709 มีการบูรณะมัสยิดบ้านของท่านศาสดาครั้งใหญ่
สถาปนิกได้ออกแบบเมียะห์ร็อบเป็นช่องเว้าที่มีขนาดพอให้อิหม่ามเข้าไปนั่งหรือยืนได้โดยเปลี่ยน
แบบจากช่องเว้าในโบสถ์คริสต์กับวิหารของชาวฮิว เรียกว่า “เมียะห์ร็อบ มุดจาวัฟ” (mihrab
mudjawwaf)¹⁸ เมียะห์ร็อบจึงคลี่คลายจากการเป็นห้องประกอบศาสนกิจมาเป็นเครื่องหมาย
ระบุทิศสู่กะอ์บะฮ์ ประชุมทิศในการประกอบศาสนกิจและที่ยืนของอิหม่าม พร้อมกันนั้นเมียะ
ห์ร็อบที่เป็นช่องเว้า (เมียะห์ร็อบ มุดจาวัฟ) ในมัสยิดบ้านของศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล) ก็ได้กลายเป็น
ต้นแบบให้แก่เมียะห์ร็อบของมัสยิดทั่วโลกในเวลาต่อมา¹⁹ (ภาพที่ 2)

อย่างไรก็ตามศาสนาอิสลามมิได้กำหนดว่าเมียะห์ร็อบควรมีลักษณะอย่างไร การสร้างศาสน
ศิลป์ในอิสลามก็ได้มีข้อกำหนดใดเว้นแต่การห้ามทำรูปสิ่งมีชีวิตอันนำไปสู่การทำรูปเคารพ
ที่มนุษย์จะกราบไหว้บูชานอกจากพระผู้เป็นเจ้า²⁰ มุสลิมในแต่ละดินแดนจึงสร้างเมียะห์ร็อบ
ตามลักษณะท้องถิ่นของตนทำให้เมียะห์ร็อบทั่วโลกมีความหลากหลายทั้งรูปแบบ วัสดุและ
การตกแต่ง เช่น เมียะห์ร็อบของเปอร์เซียนิยมใช้กระเบื้องสีน้ำเงินจากเทอควอยซ์ซึ่งเป็นรัตน
ชาติที่พบมากในเปอร์เซีย เมียะห์ร็อบของตุรกีมีหน้าจั่วแบบวิหารกรีกอันเนื่องมาจากมีความ
ใกล้ชิดกับกลุ่มประเทศยุโรป ขณะที่เมียะห์ร็อบในประเทศจีนเน้นสีแดงและสีทองอันเป็นสี
มงคลของจีน²¹ ส่วนในประเทศไทยก็ได้แก่เมียะห์ร็อบของมัสยิดต้นสนที่สามารถเรียกได้ว่า
เป็น “เมียะห์ร็อบทรงไทย” อย่างแท้จริง

ลักษณะของเมียะห์ร็อบทรงไทยของมัสยิดต้นสน

จากการศึกษาพบว่าเมียะห์ร็อบทรงไทยของมัสยิดต้นสนเป็นงานศิลปะไทยประเพณีสมัย
อยุธยาตอนปลาย โดยพิจารณาจากอายุของชุมชนที่ยาวนานถึงสามร้อยกว่าปี และบันทึกที่

122 เมียะห์ร็อบทรงไทยของมัสยิดต้นสน: อัตลักษณ์ของมุสลิมในศิลปะไทย โดย วสนน สาณะเสน

ว่ามัสยิดต้นสนที่สร้างใน พ.ศ.2231 เป็นอาคารไม้สักที่มีเมียะหรือบคล้ายศาลาทรงไทย หลังคาทรงจั่ว ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง ซึ่งหากเป็นเมียะหรือบหลังเดียวกันแสดงว่าเมียะหรือบทรงไทยของมัสยิดต้นสนถูกสร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย ไม่ต่ำกว่าปี พ.ศ.2231 ข้อพิจารณาอื่นๆ ที่ช่วยยืนยันความเก่าแก่ของเมียะหรือบหลังนี้คือลายก้านขดช่องหางโต²² บนหน้าบันซึ่งเป็นลักษณะงานศิลปะอยุธยาตอนปลาย ทั้งรูปดาวกับพระจันทร์เสี้ยว บนลายก้านขดและรูปมัสยิดอัลฮะรอมนบนแผ่นช่องเมียะหรือบก็พบมากในงานศิลปะของอาณาจักรออตโตมัน²³ ที่มีอายุร่วมสมัยกับกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย จึงสามารถสรุปได้ว่าเมียะหรือบทรงไทยของมัสยิดต้นสนถูกสร้างขึ้นในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย (ภาพที่ 3-5)

มุสลิมเชื้อชาติต่างๆ ที่เข้ามาตั้งถิ่นฐาน มีครอบครัวในเมืองไทยก็ใช้ชีวิตเป็นคนไทยไปในที่สุด จึงมีเพียงสถาปัตยกรรมและศิลปะไทยประเพณีในความรับรู้ของตน ต่างก็มองว่ารูปแบบของวัดหรือวังเป็นรูปแบบที่ดีที่สุดเหมาะสำหรับสร้างมัสยิดอันเป็นบ้านของพระเจ้าผู้เป็นเจ้าของ ทั้งยังแสดงถึงความเป็นคนไทย ดังทัศนะของมุสลิมมัสยิดต้นสนที่กล่าวว่า

“...โดยที่จิตใจของมุสลิมในเราในสมัยโบราณต่างสนใจอยู่แต่บ้านเมืองของไทย อันเป็นบ้านเกิดเมืองนอนของตน...ไม่เคยได้เห็นภาพ หรือสภาพของมัสยิดอิสลามในต่างประเทศ จึงความสนใจต่างๆ คงเวียนอยู่แต่เฉพาะในประเทศไทยเท่านั้น ประกอบกับนายช่างซึ่งเป็นข้าราชการในสำนักพระราชวัง...ก็ล้วนแต่มีความชำนาญชำนาญอยู่ในแบบก่อสร้างและสถาปัตยกรรมของไทย อันเป็นแบบมาตรฐานที่นิยมในสมัยนั้น...กายเราเป็นชาติไทยเราก็ย่อมสนใจวัฒนธรรม และสถาปัตยกรรมของชาติไทย เช่นเดียวกับมุสลิมในอินโดนีเซียก็ย่อมสร้างมัสยิดขึ้นตามสถาปัตยกรรมของอินโดนีเซีย...ก็เมื่อเป็นเช่นนี้ไม่เป็นการสมควรหรือที่มัสยิดของไทยจะไม่สมควรสร้างขึ้นตามแบบสถาปัตยกรรมของไทยเราบ้าง”²⁴

มุสลิมมัสยิดต้นสนจึงสร้างเมียะหรือบทรงไทยขึ้นด้วยรูปแบบศิลปะไทยประเพณีซึ่งเป็นศิลปะในท้องถิ่นของตน เนื่องจากเมียะหรือบทรงไทยของมัสยิดต้นสนประกอบด้วยสองส่วนได้แก่ ชุ่มเมียะหรือบกับแผ่นช่องเมียะหรือบ ทั้งสองมีรายละเอียดทางศิลปกรรมเฉพาะตนจึงขอแยกอธิบายแยกส่วนกัน ดังนี้

ชุ่มเมียะหรือบ มีลักษณะเป็นชุ่มหรือศาลาไม้ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง ประดับมุกและกระจก มีขนาดพอให้ห่มเข้าป็นนั่งหรือยืนได้ ผังเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า หลังคาเป็นทรงจั่วแบบมีมุขลดคือเป็นหลังคาซ้อนสองชั้นแบบงานพุทธศิลป์หรือศิลปะในราชสำนัก มีเสาหกต้น เป็นเสาใบประธานสี่ต้นและเสามุขลดสองต้น ทุกต้นสอบเข้าหากันแบบสถาปัตยกรรมไทยภาคกลาง

หน้าบันประกอบด้วยเครื่องลายอันได้แก่ข้อฟ้า ใบระกาและทางหงส์รูปนาคสามเศียร บนหน้าบันจำหลักลายก้านขดข้อหางโตเป็นรูปพุ่มข้าวบิณฑ์ ในแต่ละข้อประดับกระจุกรวงกลมเพื่อเสริมความโดดเด่นของลาย จุดที่น่าสนใจคือขอบบนสุดของลายก้านขดซึ่งปกติเป็นรูปพุ่มข้าวบิณฑ์ เทวดาหรือสัตว์ในศิลปะไทย กลับเป็นมุกเรียงเป็นกรอบรูปดอกบัว ด้านในประดับมุกรูปดาวกับพระจันทร์เสี้ยวอันเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาอิสลามซึ่งลายมีขนาดเล็กมากแสดงถึงความละเอียดประณีตของช่าง ได้หน้าจั่วหรือกระจิงฐานพระ ประกอบด้วยลายหลายแบบเรียงจากบนลงล่างได้แก่ลายกระจิงเจิม หน้ากระดานลายลูกฟักสลับลายประจำยามก้ามปู ลายบัวรวน ลายกระจิงรวนและลายสาหร่ายรวงผึ้งที่ต่อลงมาประกบกับเสาคู่หน้าของศาลาภายในตกแต่งด้วยลายก้านขด ส่วนหน้าบันด้านหลังมีลายก้านขดข้อหางโตแบบเดียวกับหน้าบันด้านหน้าแต่ไม่มีรูปดาวกับพระจันทร์เสี้ยว (ภาพที่ 7-8)

เสาทั้งหมดเป็นเสาสี่เหลี่ยม เสาสองคู่แรกมีหัวเสาเป็นบัวแฉกตามด้วยลายกาบรูปกลีบบัว เสาประดับกระจุกหลากหลายที่เดิมเรียงเป็นลายดอกกลอยแต่เมื่อประดับกระจุกใหม่ภายหลังมิได้เรียงเป็นลายดอกกลอยเช่นเดิม กลางเสามีลายประจำยามอก ฐานเสาเป็นลายกาบไผ่ ด้านข้างระหว่างเสาสองคู่แรกมีแผ่นผนังที่ทำขึ้นภายหลังจำหลักลายประจำยาม ระหว่างเสาคู่กลางกับเสาคู่หลังยังมีลายกระหนกประดับที่ขอบล่าง ส่วนเสาคู่หลังเป็นสีขาวที่ไม่มีการตกแต่งใดๆ

แผ่นช่องเมื่อยะหรือบ เป็นแผ่นไม้รูปคล้ายช่องโค้งที่มียอดแหลมตัวดปลายเล็กน้อย พื้นทาด้วยสีเขียว ลายจำหลักทาสีเงิน เดิมเป็นงานปิดทองล่องชาดแต่ภายหลังถูกทาสีใหม่อันเนื่องมาจากความตื่นตัวทางศาสนาของมุสลิมมัสยิดต้นสนที่ตระหนักว่าการปิดทองล่องชาดเป็นลักษณะของงานพุทธศิลป์มากกว่าเป็นงานศิลปะของมุสลิม ส่วนที่เป็นสีขาวจึงถูกทาสีด้วยสีเขียวซึ่งเป็นสีที่นิยมในงานศิลปะอิสลาม²⁵ ลายจำหลักที่ปิดทองถูกทาสีด้วยสีเงินเพื่อให้ตรงข้ามกับสีทอง²⁶ เว้นแต่ขอบล่างของแผ่นช่องเมื่อยะหรือบที่ไม่ได้ถูกทาสีใหม่ทับเพื่ออนุรักษ์ให้ชนรุ่นหลังได้เห็นสีเดิมของแผ่นช่องเมื่อยะหรือบและให้เห็นรอยไหม้ที่กล่าวกันว่าเกิดจากเมื่อครั้งที่พม่าเผาบ้านเมืองในกรุงศรีอยุธยา (ภาพที่ 9)

ลายจำหลักบนแผ่นช่องเมื่อยะหรือบมีทั้งรูปภาพและตัวอักษรอาหรับ โดยรวมกล่าวถึงพลาญภาพของพระผู้เป็นเจ้า ความเมตตาของพระองค์ การสรรเสริญศาสนาอิสลาม (ช.ล) ข้อความเชื่อของมุสลิม และการประกอบพิธีฮัจญ์ ลายแบ่งเป็นสามตอนตามแนวนอน ตอนที่หนึ่งเป็นข้อความที่มุสลิมกล่าวสรรเสริญพระผู้เป็นเจ้าก่อนกระทำการสิ่งต่างๆ เพื่อความเป็นสิริมงคล ได้ข้อความเป็นรูปเนินเขาเราะฮัมะฮ์²⁷ ในทุ่งอะเราะซะฮ์อันเป็นสถานที่ที่ผู้ประกอบพิธีฮัจญ์มาละหมาดร่วมกัน และเป็นสถานที่ที่ศาสดามุฮัมมัด (ช.ล) กล่าวปัจฉิมโอวาทในการประกอบพิธีฮัจญ์ครั้งสุดท้ายของท่าน มีเป็นเนินเขาซ้อนกันเจ็ดชั้นวางอยู่บนฐานสิงห์เหมือนเจดีย์สมัย

อยุธยาตอนปลาย บนยอดเนินเขามีศาลาล้ำยซุ้มวิมานแทนตำแหน่งที่ศาลตามุฮัมมัดเคยมาประกอบศาสนกิจ น่าสังเกตว่าเนินเขาเราะฮ์มะฮ์บบนแผ่นช่องเมื่อยะหรือบนี้มีลักษณะเหมือนเนินเขาเราะฮ์มะฮ์บบนงานกระเบื้องของศิลปะออตโตมันสมัยคริสต์ศตวรรษที่ 17 ซึ่งร่วมสมัยกับกรุงศรีอยุธยาตอนปลายแทบทุกประการ ได้เนินเขาจำลองข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานที่เตือนให้ผู้ประกอบพิธีฮัจญ์ระลึกถึงพระผู้เป็นเจ้าหลังเดินทางออกจากทุ่งอะเราะะฟะฮ์ ส่วนข้อความที่ขนาบสองข้างของเนินเขากล่าวถึงทุ่งอะเราะะฟะฮ์²⁸ พื้นหลังจำลองลายดอกไม้ร่วงแบบจิตรกรรมไทยประเพณี มีเปลือกหอยมุกชั้นเล็กประดับสอดแซมในแต่ละดอก เป็นดอกไม้สวรรค์ที่เทวดาโปรยลงมาในยามที่มีผู้มีบุญญาธิการมาจุติ สืบถึงบุญญาธิการของศาลตามุฮัมมัด (ช.ล) และความเป็นสิริมงคลของเนินเขาดังกล่าว (ภาพที่ 10-13)

ตอนที่สองจำลองเป็นอักษรอาหรับที่ถูกผูกมัดอยู่ในกรอบรูปวงกลมคือคำปฏิญาณตนในการเป็นมุสลิมหรือ “กะลีมะฮ์ ชะฮาดะฮ์” บนกรอบมีเปลือกหอยมุกตัดเป็นรูปดอกไม้เรียงอยู่รอบวง มุมทั้งสี่ของกรอบเป็นรูปช่อใบไม้ที่ขอบใบหยักคล้ายใบโหระพา ภาษาอาหรับเรียกว่า “รียอฮาน” เป็นพันธุ์ไม้ในสวรรค์ที่มีกลิ่นหอม²⁹ ทั้งยังเป็นชื่อประตูบานหนึ่ง (Gate of Rayhan)³⁰ ในบรรดาประตูทั้งแปดของสวรรค์ ขนาบด้วยข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอาน ด้านซ้ายกล่าวถึงพลาณาภของพระผู้เป็นเจ้าที่ดำรงอยู่ทุกแห่งหน³¹ ด้านขวากล่าวถึงความยิ่งใหญ่และทรงเกียรติของพระผู้เป็นเจ้า³² (ภาพที่ 14)

ตอนที่สามจำลองเป็นรูปมัสยิดอัลฮะรออมในมุมมองแบบผสม โดยกะอ์บะฮ์ มินาเรต (หอประกาศเวลาละหมาด) และมินบَّر (ธรรมาสน์) เป็นมุมมองภาพด้าน (elevation view) หินโค้งด้านหน้าที่เรียกว่า “อิจรัฮ์สมาอิล” เป็นมุมมองระดับผัง (plan view) ที่รูปกะอ์บะฮ์ประดับด้วยเปลือกหอยมุกตัดเป็นรูปสี่เหลี่ยมเรียงเหลื่อมกันแบบงานก่ออิฐ รอบผังล้อมด้วยลายกากบาทเหมือนลายดินกาหรือช่องเล็งปืนตามกำแพงป้อมหรือพระราชวัง สองข้างขนาบด้วยข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานตอนที่กล่าวถึงการรักษากะอ์บะฮ์ให้เป็นที่สำหรับนมัสการพระผู้เป็นเจ้าเพียงองค์เดียว³³ ได้รูปมัสยิดอัลฮะรออมเป็นรูปสถานที่ที่อยู่ในบริเวณมัสยิด ค้นด้วยข้อความสามช่องเป็นคำสรรเสริญศาลามุฮัมมัด (ช.ล) และล่างสุดคือข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานที่กล่าวถึงความยิ่งใหญ่ของศาสนอิสลาม³⁴ (ภาพที่ 15-17)

ที่ขอบแผ่นช่องเมื่อยะหรือบมีลายจำลองสองชั้นตกแต่งเป็นกรอบอยู่ตลอดแนว ชั้นนอกเป็นรูปใบโหระพาที่มีสัดส่วนคล้ายลายน่องสิงห์ที่ใช้ประดับแนบเสามุขของอุโบสถหรือวิหาร ชั้นในเป็นข้อความจากคัมภีร์อัลกุรอานโดยเริ่มอ่านจากมุมซ้ายล่างไปจบที่มุมขวาล่างของแผ่นช่องเมื่อยะหรือบ ประกอบด้วยข้อความจากสองบท ข้อความแรกกล่าวถึงพลาณาภของพระผู้เป็นเจ้าที่ครอบคลุมทุกแห่งหนเปรียบดังเก้าอี้หรือบัลลังก์ของพระองค์ที่ตรึงขึ้นฟ้าและแผ่นดินเอาไว้³⁵

ตามด้วยข้อความจากอีกบทหนึ่งที่กำลังถึงพระผู้เป็นเจ้าผู้ทรงคัมภีร์และทรงเมตตา³⁶ (ภาพที่ 18)

เม็ยะหรือบทรไทยของมัสยิดต้นสน: อัตลักษณ์ของมุสลิมในศิลปะไทย

จากที่กล่าวมาข้างต้น เห็นได้ชัดว่าเม็ยะหรือบทรไทยของมัสยิดต้นสนมีลักษณะที่ได้รับอิทธิพลจากศิลปะไทยประเพณีของชาวพุทธโดยสะท้อนอัตลักษณ์ของมุสลิมหลายประการผ่านรูปแบบศิลปะไทยประเพณี ได้แก่

1 ศาสนาอิสลามคือสิ่งประเสริฐสูงสุด “อิสลาม” หมายถึงความสันติที่เกิดขึ้นจากการมอบน้อมยอมตนต่อพระผู้เป็นเจ้า ผู้ที่นับถือศาสนาอิสลามเรียกว่า “มุสลิม” หมายถึงผู้ที่นอบน้อมยอมตนต่อพระผู้เป็นเจ้า³⁷ ปฏิบัติตนตามแนวทางที่พระองค์ทรงสอนเพื่อความสันติสุขในสังคม พระผู้เป็นเจ้าเป็นผู้สร้างและกำหนดทุกความเป็นไปในโลกนี้ตาม “กฎแห่งการกำหนดสภาวะ” อันเป็นหลักศรัทธาข้อหนึ่งของศาสนาอิสลาม³⁸

พระผู้เป็นเจ้าหรือ “อัลลอฮ์ (ช.บ)”³⁹ คือพระผู้สูงสุดของทุกสรรพสิ่งและทรงลักษณะอันประเสริฐ เพื่อให้มนุษย์ชาติดำเนินชีวิตอย่างถูกต้อง มีศีลธรรม พระองค์จึงได้เลือกมนุษย์ที่ทรงคุณธรรมในแต่ละยุคสมัยให้เป็นศาสดาเผยแผ่คำสอนของพระองค์จนคำสอนของพระองค์ครบถ้วนสมบูรณ์ในสมัยศาสดาคนสุดท้ายคือศาสดามุฮัมมัด (ช.ล) ศาสดาคือความเมตตาจากพระผู้เป็นเจ้าที่ทรงประทานศาสดาที่เป็นแบบอย่างที่ดีแก่มนุษยชาติ เพื่อมนุษย์จะได้เคารพภักดีต่อพระผู้เป็นเจ้าและประกอบแต่สิ่งดีงาม สิ่งสำคัญก็คืออิสลามมิใช่เพียงศาสนา หากแต่เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิต⁴⁰ หลักปฏิบัติและหลักศรัทธาของศาสนาอิสลามจึงอยู่ในทุกอิริยาบถและทุกกิจกรรมของมุสลิมนับแต่ถือกำเนิดจนสิ้นชีพ ศาสนาอิสลามจึงเป็นสิ่งที่สูงส่งยิ่งในชีวิตของมุสลิม

ด้วยความสูงส่งของศาสนาอิสลาม กอปรกับการที่มุสลิมมัสยิดต้นสนต่างตระหนักว่าตนเป็นคนไทย อีกทั้งหลายท่านยังเป็นขุนนางที่มีความใกล้ชิดกับราชสำนัก เมื่อสร้างมีหรือบจึงเลือกสร้างด้วยรูปแบบศิลปะไทยประเพณีด้วยมองว่ารูปแบบของวัดและวังเป็นสถาปัตยกรรมรูปแบบที่ดีที่สุดสำหรับสร้างมัสยิดอันเป็นบ้านของพระผู้เป็นเจ้า⁴¹ เพราะเป็นศิลปกรรมระดับสูงของชนชั้นสูงในไทยและแสดงถึงความเป็นคนไทย เม็ยะหรือบของมัสยิดต้นสนจึงเกิดขึ้นเป็น “เม็ยะหรือบทรไทย” ที่มีลักษณะคล้ายธรรมาส์ของพระสงฆ์ที่เป็นเครื่องสังเค็ด⁴² หรือเรือกัญญา⁴³ ของชนชั้นสูง ตกแต่งด้วยการลงรักปิดทอง ประดับมุก แผ่นช่องเม็ยะหรือบตกแต่งด้วยการปิดทองล่องชาดและประดับมุก รอบผนังของมัสยิดอัลฮะรอหมัล้อมด้วยลายตีนกากับลาย

ที่ขอบของแผ่นช่องเม็ยะหรือบเป็นรูปใบโพธิ์พามีฐานคล้ายลายน่องสิงห์ที่ใช้ประดับบนเสามุขของอุโบสถหรือวิหาร สิ่งเหล่านี้ล้วนเป็นลักษณะของงานพุทธศิลป์และศิลปะในราชสำนัก หากแต่ซุ้มเม็ยะหรือบหลังนี้ยังคงอัตลักษณ์ของมุสลิมไว้ด้วยการประดับรูปดาวกับพระจันทร์เสี้ยวอันเป็นสัญลักษณ์ของศาสนาอิสลามไว้ที่หน้าบัน โดยอยู่บนยอดของลายก้านขด แสดงถึงการยกย่องเชิดชูศาสนาอิสลามว่าเป็นสิ่งที่ประเสริฐสุด (ภาพที่ 19-20)

2 มัสยิดอัลฮะรออมคือที่หมายและศูนย์รวมศรัทธาของมุสลิม มัสยิดอัลฮะรออม ณ กรุงมักกะฮ์ ประเทศซาอุดีอาระเบีย คือสถานที่สำคัญที่มุสลิมทุกคนต้องเดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์สักครั้งหนึ่งในชีวิตหากมีความพร้อม เป็นหนึ่งในหลักปฏิบัติ 5 ประการของศาสนาอิสลาม⁴⁴ เพราะมัสยิดอัลฮะรออมเป็นที่ตั้งของ “บัยตุลลอฮ์” (บ้านของพระเจ้า) และยังเป็นศาสนสถานหลังแรกที่พระองค์บัญชาให้สร้างขึ้น เป็นที่ตั้งของกะอ์บะฮ์อันเป็นศูนย์รวมศรัทธาของมุสลิมทั่วโลก ศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล) กล่าวว่า การได้ละหมาดที่มัสยิดแห่งนี้เหนือกว่าการละหมาดในมัสยิดแห่งอื่นถึง 10,000 เท่า⁴⁵ ดังนั้นมัสยิดอัลฮะรออมจึงเป็นสถานที่ที่มุสลิมทุกคนต้องการมาเยือนเพื่อประกอบพิธีฮัจญ์และแสวงบุญ ได้เดินทางไปประกอบพิธีฮัจญ์ที่ประเทศซาอุดีอาระเบียจึงมีจิตใจที่โหยหามัสยิดอัลฮะรออมเป็นอย่างยิ่ง

ในฐานะที่มีหรือบเป็นเครื่องหมายระบุทิศไปยังกรุงมักกะฮ์ เป็นประชุมทิศ และเป็นสื่อกลางเชื่อมโยงจิตใจของมุสลิมไปสู่กะอ์บะฮ์ เม็ยะหรือบทรงไทยของมัสยิดต้นสนจึงต้องมีสิ่งที่สื่อถึงกะอ์บะฮ์ให้มุสลิมเห็นเป็นรูปธรรม ได้แก่แผ่นช่องเม็ยะหรือบจำหลักรูปมัสยิดอัลฮะรออมประดับมุขแสดงถึงความสูงส่งของสถานที่และข้อความที่กล่าวถึงการประกอบพิธีฮัจญ์ ช่วยให้ผู้ละหมาดรู้สึกเสมือนว่าตนได้ไปประกอบพิธีฮัจญ์หรือละหมาดอยู่ที่มัสยิดอัลฮะรออมจริงๆ หรืออย่างน้อยก็ได้เชื่อมโยงจิตใจของตนไปยังมัสยิดแห่งนั้น ยังความปลื้มปิติให้แก่ผู้ทีละหมาดเบื้องหน้าเม็ยะหรือบหลังนี้เป็นอย่างยิ่ง (ภาพที่ 21)

นอกจากนั้นบนแผ่นช่องเม็ยะหรือบยังมีรูปเนินเขาเราะฮ์มะฮ์ซึ่งเป็นสถานที่หนึ่งในการประกอบพิธีฮัจญ์ ก่อรูปเป็นเนินเขาซ้อนเจ็ดชั้นที่อาจหมายถึงชั้นฟ้าเจ็ดชั้นตามจักรวาลทัศน์ของศาสนาอิสลาม⁴⁶ รองรับด้วยฐานสิงห์และศาลาบนเนินเขาที่มีลักษณะคล้ายซุ้มวิมาน ด้านหลังมีลายดอกไม้ร่วงประดับมุขแบบจิตรกรรมไทยประเพณี สิ่งเหล่านี้ล้วนสื่อถึงความสูงส่งและความสำคัญของมัสยิดอัลฮะรออมกับการประกอบพิธีฮัจญ์ที่ถ่ายทอดในรูปแบบศิลปะไทยประเพณี

3 มุสลิมทุกคนมีฐานะเท่าเทียมกัน แม้อิหม่ามจะเป็นผู้นำชุมชนและผู้สืบหน้าที่ต่อจากศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล) ในการนำละหมาด แต่ศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล) ห้ามให้อิหม่ามละหมาดบนที่สูงกว่าผู้ละหมาดคนอื่นๆ เพื่อลดทิฐิ ปลุกฝังความถ่อมตนและความเท่าเทียมในสังคม⁴⁷

เพราะขณะละหมาด มุสลิมทุกคนอยู่เบื้องพระพักตร์พระผู้เป็นเจ้าของคนเดียวกัน ทุกคนมีฐานะเท่าเทียมกันสำหรับพระองค์ แนวคิดดังกล่าวจึงทำให้เมียะหรือบทรของไทยของมัสยิดต้นสนแม้มีลักษณะเหมือนธรรมาส์ของพระสงฆ์แต่ไม่ยกพื้นสูงอย่างธรรมาส์ของพระสงฆ์ เพื่อมิให้อิหม่ามอยู่สูงกว่าผู้ละหมาดคนอื่น ๆ (ภาพที่ 22)

4 ศาสนาอิสลามไม่ทำรูปสิ่งมีชีวิต คัมภีร์อัลกุรอานและคำกล่าวของศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล) ระบุชัดเจนถึงการห้ามทำรูปสิ่งมีชีวิตเนื่องจากรูปเหล่านั้นจะนำไปสู่การสร้างเทวรูปหรือวัตถุบูชาที่มนุษย์จะนมัสการแทนองค์พระผู้เป็นเจ้าซึ่งผิดต่อหลักการของศาสนาอิสลาม ดังนั้นแม้เมียะหรือบทรของไทยของมัสยิดต้นสนจะมีรูปแบบอย่างงานศิลปะไทยประเพณี แต่จะไม่ปรากฏรูปสิ่งมีชีวิต เช่น รูปครุฑ นาค เทพพนม ฯลฯ

5 มุสลิมมีแนวคิดตามลักษณะท้องถิ่นของตน ศิลปะอิสลามไม่มีข้อจำกัดในการสร้างงานเว้นแต่ห้ามทำรูปสิ่งมีชีวิต ศิลปะอิสลามในดินแดนต่างๆ จึงมีความหลากหลายตามลักษณะของแต่ละท้องถิ่น ชุมชนมุสลิมมัสยิดต้นสนเองก็อาศัยอยู่ท่ามกลางศิลปวัฒนธรรมไทยมาโดยตลอดจึงมีแนวคิดแบบเดียวกับคนไทยทุกประการหากแนวคิดนั้นไม่ขัดกับหลักศาสนา นอกจากมุสลิมมัสยิดต้นสนจะแสดงความเป็นคนไทยด้วยการสร้างเมียะหรือบทรด้วยศิลปะไทยประเพณีแล้ว ยังแสดงออกผ่านตำนานที่มาของแผ่นช่องเมียะหรือบทรในเมียะหรือบทรโดยหยิบยืมตำนานหลวงพ่อโสธรหรือหลวงพ่อสามเสนมาใช้อธิบายที่มาของแผ่นช่องเมียะหรือบทรอีกด้วย

ตำนานดังกล่าวถูกเล่าสืบต่อมาในชุมชนมัสยิดต้นสนว่าในสมัยกรุงธนบุรีขณะที่หมู่ทหารอาบน้ำอยู่ในคลองบางกอกใหญ่ได้พบแผ่นช่องเมียะหรือบทรนี้ลอยมาติดที่น้ำหน้ามัสยิดจึงนำขึ้นถวายสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี พระองค์ทรงเห็นเป็นนิมิตดีแก่มัสยิดต้นสนจึงพระราชทานให้แก่ผู้ปกครองของมัสยิดในขณะนั้น คาดว่าแผ่นช่องเมียะหรือบทรดังกล่าวเป็นสมบัติของมัสยิดเก่าแห่งใดแห่งหนึ่งในกรุงศรีอยุธยาที่ถูกเพลิงไหม้เสียหายเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าใน พ.ศ.2310 แล้วได้ลอยตามลำน้ำเจ้าพระยาลงมาจึงปรากฏรอยไหม้เป็นประจักษ์ในปัจจุบัน⁴⁸ หากเรื่องราวดังกล่าวเป็นความจริง แสดงว่าเมียะหรือบทรของไทยของมัสยิดต้นสนเดิมเป็นเพียงศาลาแล้วนำแผ่นช่องเมียะหรือบทรมาติดภายหลังในสมัยกรุงธนบุรี การที่ไม่ทราบที่มาจึงเล่าสืบกันว่าลอยน้ำมาอาจเป็น “ภาษาสัญลักษณ์” ของการที่วัตถุศักดิ์สิทธิ์ได้รับการเคลื่อนย้ายจากกรุงศรีอยุธยามายังกรุงรัตนโกสินทร์ด้วยเส้นทางน้ำก็เป็นได้⁴⁹ อย่างไรก็ตามยังไม่มีหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชิ้นใดที่ยืนยันเรื่องราวดังกล่าว ความเป็นมาของเมียะหรือบทรของมัสยิดต้นสนโดยเฉพาะแผ่นช่องเมียะหรือบทรจึงยังคงเป็นปริศนา กลายเป็นตำนานเล่าสืบกันในชุมชนมัสยิดต้นสนซึ่งเป็นอัตลักษณ์อีกประการหนึ่งของมุสลิมที่หยิบยืมวัฒนธรรมอื่นมาใช้ร่วมกับวัฒนธรรมอิสลามโดยมิให้ขัดกับหลักศาสนา

เม็ยะหรือบทร่งไทยของมัสยิดต้นสนได้ฝากแรงบันดาลใจไว้ให้แก่เม็ยะหรือบทร่งของมัสยิดแห่งหนึ่งที่สร้างขึ้นหลังสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ไม่นานและอยู่ไม่ไกลจากมัสยิดต้นสน คือเม็ยะหรือบทร่งของมัสยิดบางหลวง เขตธนบุรี ซึ่งมีลักษณะเป็นซุ้มวิมานแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี โดยถอดแบบมาจากซุ้มประตูของวัดอนงค์าราม เขตคลองสาน⁵⁰ หลังจากสร้างมัสยิดต้นสนหลังใหม่เมื่อ พ.ศ.2495 เม็ยะหรือบทร่งนี้ก็ถูกเลิกใช้งานเพราะมีเม็ยะหรือบทร่งใหม่มาแทนที่ ปัจจุบันเม็ยะหรือบทร่งไทยของมัสยิดต้นสนถูกเก็บรักษาอยู่ที่อาคารศูนย์อบรมศาสนาและจริยธรรมที่อยู่ด้านหน้ามัสยิด พร้อมแผ่นช่องเม็ยะหรือบทร่งกับธรรมาสน์หรือมินบรัทที่ใช้งานคู่กัน

สรุปและอภิปรายผล

จากที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่าเม็ยะหรือบทร่งไทยของมัสยิดต้นสนเป็นงานศิลปะของมุสลิมที่แสดงอัตลักษณ์ของมุสลิมด้วยรูปแบบศิลปะไทยประเพณีได้อย่างน่าสนใจ อันได้แก่การเชิดชูศาสนาอิสลามด้วยการสร้างเม็ยะหรือบทร่งอย่างศิลปะไทยประเพณีที่มุสลิมมัสยิดต้นสนมองว่าเป็นรูปแบบที่สูงส่งเหมาะสำหรับรับใช้พระศาสนา การประดับรูปดาวกับพระจันทร์เสี้ยวไว้บนยอดลายก้านขดที่หน้าบัน บอกเล่าความสำคัญของมัสยิดอัลฮะรออมและการประกอบพิธีฮัจญ์บนแผ่นช่องเม็ยะหรือบทร่งด้วยภาพสถานที่ต่างๆ ที่แสดงออกอย่างศิลปะไทย ได้แก่เนินเขาเราะฮ์มะฮ์ที่วางบนฐานสิงห์ ล้อมรอบด้วยลายดอกไม้ร่วงแบบจิตรกรรมไทยประเพณี ลายตีนกาและใบโหระพาซึ่งมีสัณฐานคล้ายลายน่องสิงห์ การไม่ยกพื้นเม็ยะหรือบทร่งให้สูงเหมือนธรรมาสน์เทศน์ของพระสงฆ์แสดงถึงความเท่าเทียมระหว่างอิหม่ามกับผู้ละหมาดคนอื่นๆ การไม่ปรากฏรูปสิ่งมีชีวิตตามข้อกำหนดของศาสนาอิสลาม ตลอดจนการหิบบิรม์ดำนานในท้องถื่นของตนมาอธิบายที่มาของเม็ยะหรือบทร่ง

ทั้งนี้มุสลิมมัสยิดต้นสนมิได้มองว่าเม็ยะหรือบทร่งไทยหลังนี้ดูเหมือนงานพุทธศิลป์หรือศิลปะในราชสำนักแต่อย่างใดดังทัศนะของผู้อาวุโสในชุมชนที่กล่าวว่า "...ถือเป็นแบบที่ทันสมัยที่สุดไม่เคยมีใครคิดว่าเหมือนหรือคล้ายกับอะไรเพราะจิตใจของคนมุ่งอยู่แต่การเคารพและอิमानต่ออัลเลาะห์ (ซ.บ.) เท่านั้น เรื่องของภายนอกไม่สำคัญเท่าจิตใจ..."⁵¹

แม้ปัจจุบันเม็ยะหรือบทร่งไทยจะไม่ได้ถูกใช้งานแล้ว แต่ก็ยังมีผู้ที่สนใจเข้ามาศึกษาเม็ยะหรือบทร่งหลังนี้อยู่เสมอในมิติด้านศิลปกรรม ประวัติศาสตร์ สังคม การอนุรักษ์ ฯลฯ และยังคงเป็นศาสนศิลป์ที่เป็นที่ภาคภูมิใจของมุสลิมมัสยิดต้นสนตราบนานทุกวันนี้

เช็วSSN

1. สายสกุลที่สืบเชื้อสายมาจากชาวเปอร์เซียนามว่า “สุลัยมาน” ที่อพยพจากขวามาตั้งถิ่นฐานที่บริเวณหัวเขาแดง จังหวัดสงขลาในปัจจุบัน ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม เป็นต้นสกุลของทั้งชาวไทยพุทธและชาวไทยมุสลิม อาทิ หวันมูดา มูดาอุเสิน เสวตกุล ณ พัทลุง สุนธนาภิรมย์ ชัมพานนท์ ชลาชนเดชะ วลลิโกดม เป็นต้น
2. เป็นคำเก่าที่ใช้เรียกศาสนสถานมาตั้งแต่สมัยกรุงศรีอยุธยาซึ่งยังมาปรากฏใช้บนผืนดินฝั่งธนบุรี อาจเรียกตามลักษณะของอาคารที่คล้ายกฎของพระสงฆ์ที่เป็นอาคารทรงตึกแผ่นผั่งสี่เหลี่ยมผืนผ้าและหลังคาทรงปั้นหยา จึงนิยมเรียกอาคารที่สร้างแบบเดียวกันในชั้นหลังว่ากฎไม่ว่าจะเป็นกฎจีน (ศาลเจ้าเกียนอังกง) กฎขาว (มัสยิดบางหลวง) กฎใหญ่ (มัสยิดต้นสน) นอกจากนี้กฎหรือกะฎียังเป็นคำที่มุสลิมในกายซื่อะฮ์ริมคลองบางกอกใหญ่ใช้เรียกศาสนสถานของตนด้วย โดยหมายถึงอิมามบารา (ที่ประทับของอิหม่ามในความเชื่อของมุสลิมในกายซื่อะฮ์) มิได้หมายถึงมัสยิดอย่างที่มีมัสยิดต้นสนใช้คำว่ากฎแทนคำว่ามัสยิด. ดู จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. *กฎเจ้าเซ็น: ศาสนสถานมุสลิมซื่อะฮ์ในสมัยรัตนโกสินทร์*. วารสารไทยคดีศึกษา 5, 1 กุมภาพันธ์-กรกฎาคม 2552. 166-167.
3. สรยุทธ ชื่นภักดี (บรรณาธิการ). *มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย*. กรุงเทพฯ: จีระการพิมพ์, 2544. 168.
4. คือมุสลิมชาวเขมรที่เข้ามาเป็นทหารอาสา ส่วนใหญ่มีความชำนาญการรบทางทะเลจึงได้ดำรงตำแหน่งแม่ทัพเรือของสยามจนถึงสมัยรัชกาลที่ 5 ปัจจุบันศูนย์กลางของชุมชนมุสลิมเชื้อสายจามในกรุงเทพฯ อยู่ที่ชุมชนบ้านครัวบริเวณมัสยิดยามีอุลคอยรียะห์ เชิงสะพานเจริญผล
5. คือ “เจ้าประคุณตะเกีย” ซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นมุสลิมชาวตุรกี “ตะเกีย” อาจมาจากคำว่า “เตอร์ก” หรือ “เตอร์ก” ปัจจุบันที่จังหวัดพระนครศรีอยุธยาซึ่งปรากฏมัสยิดที่สร้างใกล้เคียงหลุมศพของท่านคือ “มัสยิดตะเกียโยคินราชมัสยิดจาม” ดู จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. “มุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านในกายซื่อะฮ์ในประเทศไทย พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และบทบาทในสังคมไทย.” เอกสารประกอบงานสัมมนาวิชาการ เรื่องมุสลิมในแผ่นดินไทย: บทบาทชาวไทยมุสลิมในการสร้างสรรค์สังคมไทย จัดโดย สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ณ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอาคารมหาจุฬาลงกรณ์, 29 กันยายน-2 ตุลาคม 2553. 16.
6. รูปพหูพจน์ของคำว่า “มุสลิม” หมายถึงมุสลิมเพศชายหลายคน หากเป็นมุสลิมเพศหญิงหลายคนใช้คำว่า “มุสลิมะฮ์”
7. สรยุทธ ชื่นภักดี (บรรณาธิการ). *มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย*. กรุงเทพฯ: จีระการพิมพ์, 2544. 168.
8. คือมุสลิมชาวเปอร์เซียที่เดินทางเข้ามาค้าขายและรับราชการในสยามตั้งแต่ปลายแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช (พ.ศ.2133-2148) เป็นผู้วางรากฐานศาสนาอิสลามในกายซื่อะฮ์ในประเทศไทย เฉกอะหมัดเป็นบรรพบุรุษของหลายตระกูลในปัจจุบัน สายที่เป็นชาวพุทธ เช่น บุนนาค ปราโมช บุรานนท์ ศรีเพ็ญ จาติกวณิช สายที่เป็นชาวมุสลิม เช่น อะหมัดจุฬา อากาหยี จุฬารัตน์ ยวงมณี เป็นต้น. ดู เสาวนีย์ จิตต์หมวด. “กลุ่มชาติพันธุ์มุสลิมในธนบุรี.” *สารานุกรมอิสลาม* (2545): 103-105.

- 9 คือวัดหงส์รัตนารามราชวรวิหาร เขตบางกอกใหญ่ ตั้งอยู่ไม่ไกลจากมัสยิดต้นสน
- 10 “มัสยิดต้นสนกับชุมชนบางกอก,” เอกสารเย็บเล่ม ฝ่ายประชาสัมพันธ์ คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดต้นสน, 3.
- 11 สรยุทธ ชื่นภักดี (บรรณาธิการ). *มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย*, 24.
- 12 สรยุทธ ชื่นภักดี (บรรณาธิการ). *มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย*, 48-49.
- 13 อาคารทรงสี่เหลี่ยมคลุมด้วยผ้าสีดำ อยู่ตรงใจกลางมัสยิดอัลฮะรอหม เป็นศูนย์กลางทางศาสนาของชาวมุสลิมทั่วโลก มุสลิมต้องคนต้องหันหน้าไปยังทิศที่ตั้งของกะอ์บะฮ์ทุกครั้งที่จะละหมาด ทิศดังกล่าวเรียกว่า “กิบลัต” สำหรับประเทศไทยกิบลัตคือทิศตะวันตก
- 14 ผู้นำทางศาสนาและผู้นำชุมชน มีหน้าที่เป็นประธานมัสยิดและนำละหมาดในวันศุกร์ บางครั้งก็ใช้เรียกยกย่องผู้ที่ทรงความรู้ทางวิชาการศาสนา
- 15 ช่องในผนังที่บิ๊บกักน้ำเข้าไปเป็นรูปครึ่งวงกลม ใช้เป็นที่ตั้งประติมากรรมหรือสิ่งประดับอื่นๆ ดู ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรมศัพท์สถาปัตยกรรมศาสตร์ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: ธนาเพรส, 2554. 93.
- 16 ได้แก่ บทที่ 3 (อาละอิมรอน) วรรคที่ 37 และวรรคที่ 39 บทที่ 19 (มรยัม) วรรคที่ 11 และบทที่ 38 (ศอด) วรรคที่ 21
- 17 ย่อมาจาก “ซ็อลลัลลอฮุอะลัยฮิวะซะลัม” แปลว่า “ขอพระเจ้าเป็นเจ้าทรงโปรดเมตตาและประทานความสันติแก่ท่าน” เป็นคำที่ใช้ต่อท้ายชื่อของศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล) เพื่อสรรเสริญท่าน
- 18 มุดเจาวัฟ เป็นภาษาอาหรับหมายถึงช่องเว้าหรือโพรง
- 19 Carey, Moya (editor). *The Illustrated Encyclopedia of Islamic Art and Architecture*. n.p.: Lorenz Books, 2010. 22-23.
- 20 เพราะพยานภาพในการสร้างสรรคสิ่งทั้งมวลเป็นของพระเจ้าเป็นเจ้าเพียงพระองค์เดียว ศาสดามุฮัมมัด (ซ.ล) กล่าวถึงประเด็นนี้ไว้ว่า “อัลลอฮ์ (ซ.บ) ทรงดำรัสว่า และใครเล่าที่จะจำลองยิ่งไปกว่าบุคคลที่จัดการสร้างเหมือนกับการสร้างของข้า...”. ดู มัรวาน สะมะฮุน (แปล). *อัลฮะดีษชุดที่ 2*. กรุงเทพฯ: มานพ วงศ์เสงี่ยม, 2551. 287.
- 21 วสมน สาณะเสน. *มิตรรอบ: ศูนย์รวมศรัทธาและหัวใจของมัสยิด*. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 14, 1 กรกฎาคม-ธันวาคม 2552. 74.
- 22 ขอลายที่ประดิษฐ์เป็นรูปฟุ่คัลลายชนปลายทางสิงโต ประกอบด้วยตัวน่องสิงห์ทอดยอดด้านหนึ่งสูงกว่าอีกด้านหนึ่ง ปลายโน้มเข้าหากัน. ดู ราชบัณฑิตยสถาน. *พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก-ข ฉบับราชบัณฑิตยสถาน*. กรุงเทพฯ: ธนาเพรส, 2550. 266.
- 23 อาณาจักรออตโตมัน (Ottoman Empire) ครอบคลุมพื้นที่ประเทศตุรกีปัจจุบัน มีศูนย์กลางอยู่ที่กรุงคอนสแตนติโนเปิล ราชวงศ์สุลต่านออตโตมันเรืองอำนาจตั้งแต่คริสต์ศตวรรษที่ 13 จนถึง ค.ศ.1922
- 24 สรยุทธ ชื่นภักดี (บรรณาธิการ). *มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย*, 180-181.
- 25 สังเกตว่ามัสยิดหลายแห่งตกแต่งด้วยสีเขียว ธงชาติของประเทศมุสลิมหลายประเทศก็มักประกอบด้วยสีเขียว เช่น ซาอุดีอาระเบีย อิหร่าน ลิเบีย อาจเป็นสีที่สื่อถึงสวรรค์คือเป็นสีของบรรดาดินไม้นิโนสวรรค์เนื่องจากศาสนาอิสลามกำเนิดในดินแดนอาหรับที่แห้งแล้งชาวอาหรับจึงไทยหาต้นไม้หรือสิ่งอื่นใด

ต้นไม้จึงมีความเกี่ยวข้องกับสวรรค์ในทัศนะของอิสลามเป็นอย่างมาก

- 26 สัมภาษณ์ ชีรนนท์ ช่วงพิชิต. นักวิชาการศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนธนบุรี. พฤษภาคม 2557.
- 27 บ้างก็เรียกว่า “เนินเขาแห่งความเมตตา” (เราะฮ์มะฮ์ ภาษาอาหรับแปลว่าความเมตตา)
- 28 คือทุ่งกว้างนอกกรุงมักกะฮ์ที่ผู้ประกอบพิธีฮัจญ์ต้องไปหยุดพักในตอนปลายถึงค่ำ หากไม่ไปถือว่าการทำฮัจญ์ครั้งนั้นใช้ไม่ได้
- 29 สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย. พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมความหมายภาษาไทย, 1415.
- 30 Carey, Moya (editor). *The Illustrated Encyclopedia of Islamic Art and Architecture*, 48.
- 31 สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย. พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมความหมายภาษาไทย, 35.
- 32 สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย. พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมความหมายภาษาไทย, 927.
- 33 สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย. พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมความหมายภาษาไทย, 802.
- 34 สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย. พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมความหมายภาษาไทย, 1333.
- 35 สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย. คำอธิบายความหมายอัลกุรอาน ญะฮ์ที่สาม. นนทบุรี: สมาคม, 2539. 28.
- 36 สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย. พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมความหมายภาษาไทย, 566.
- 37 บรรจง ปินกาชัน. *สู่อิสลาม สัจธรรมแห่งชีวิต*. กรุงเทพฯ: อัลอะมีน, 2548. 20-21.
- 38 หลักศรัทธา (อัลอีมาน) ของมุสลิมมี 6 ข้อ ได้แก่ 1.ศรัทธาในพระผู้เป็นเจ้าเพียงองค์เดียว 2.ศรัทธาในบรรดาคัมภีร์ของพระผู้เป็นเจ้า 3.ศรัทธาในบรรดามะลาอิกะฮ์ของพระผู้เป็นเจ้า 4.ศรัทธาในบรรดาศาสนทูตของพระผู้เป็นเจ้า 5.ศรัทธาในวันแห่งการตัดสิน และ 6.ศรัทธาในกฎแห่งการกำหนดสภาวะ
- 39 “ซ.บ” หรือ “ซุบฮาย” ย่อมาจาก “ซุบฮานะฮ์วะตะอะลา” แปลว่า “มหาบริสุทธิ์และความสูงส่งยิ่งแด่พระองค์” เป็นคำที่ใช้ต่อท้ายพระนามของพระผู้เป็นเจ้าเพื่อสรรเสริญพระองค์
- 40 บรรจง ปินกาชัน. *สู่อิสลาม สัจธรรมแห่งชีวิต*, 2548. 22.
- 41 อาดิศร์ รักชนณี. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ. วิทยานิพนธ์ปริญญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552. 229.
- 42 คือธรรมเนียมที่สรวงถวายเป็นกุศลให้แก่พระสงฆ์ผู้ล่วงลับ
- 43 คือเรือที่มีหลังคาถันแดดและฝน ใช้สำหรับชนชั้นเจ้านาย
- 44 หลักปฏิบัติ (อัลอัสลาม) ของมุสลิมมี 5 ข้อ ได้แก่ 1.การปฏิญาณตนว่าไม่มีพระเจ้าอื่นใดนอกจากอัลลอฮ์ (ซ.บ) และมุฮัมมัด (ซ.ล) คือศาสนทูตของพระองค์ 2.การละหมาดวันละห้าเวลา 3.การจ่ายซะกาต 4.การอดอาหารในเดือนรอมฎอน และ 5.การประกอบพิธีฮัจญ์
- 45 มัรวาน สะมะฮุน (แปล). *อัลฮะดีษชุดที่ 1*. กรุงเทพฯ: มานพ วงศ์เสงี่ยม, 2551. 302.
- 46 สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย. พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมความหมายภาษาไทย, 1224.
- 47 สัมภาษณ์ พัฒนา หลังปู่เต๊ะ. *อิหม่ามประจำมัสยิดต้นสน*. พฤษภาคม 2557.
- 48 “มัสยิดต้นสนกับชุมชนบางกอก,” เอกสารเย็บเล่ม ฝ่ายประชาสัมพันธ์ คณะกรรมการอิสลามประจำมัสยิดต้นสน, 3.
- 49 สังเกตว่ากลุ่มชนที่สืบเชื้อสายมาตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา-ธนบุรี ที่ตั้งถิ่นฐานอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามักเล่าว่ารูปร่างหรือสัญลักษณ์ทางศาสนาของกลุ่มตน “ลอยน้ำมา” เช่น ตำนานกระดานสลักลาย

อัลบั้มอ่านของกลุ่มชาวมุสลิมมัสยิดต้นสน ตำนานรูปพระตายลอยน้ำของชุมชนคริสต์โบสถ์กาลหว่าร์ เป็นต้น กลุ่มชนเหล่านี้จะมีความคุ้นเคยกับตำนานไทยเรื่อง “พระพุทธรูปลอยน้ำ” แล้วนำตำนานเหล่านั้นมาปรับใช้กับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ของกลุ่มตน. ดู สายป่าน ปุริวรรตชนะ. *ตำนานประจำถิ่นริมแม่น้ำชายฝั่งทะเลภาคกลาง: ความสมานฉันท์ในความหลากหลาย*. กรุงเทพฯ: โครงการเผยแพร่ผลงานวิชาการ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552. 171.

50 สัมภาษณ์ จิรนนท์ ช่วงพิชิต. นักวิชาการศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนธนบุรี. พฤษภาคม 2557.

51 สรยุทธ ชื่นภักดี (บรรณาธิการ). *มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย*. กรุงเทพฯ: จีระวิชาการพิมพ์, 2544. 180-181.

บรรณานุกรม

เอกสารภาษาไทย

จุฬิศพงศ์ จุฬารัตน์. “กฎเฝ้าเซ็น: ศาสนสถานมุสลิมชื้อะฮ์ในสมัยรัตนโกสินทร์”, วารสารไทยคดีศึกษา, 2552. 5(1), 142-185.

_____. มุสลิมเชื้อสายอินโด-อิหร่านนิกายชื้อะฮ์ในประเทศไทย พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และบทบาทในสังคมไทย. เอกสารประกอบการสัมมนาวิชาการ เรื่องมุสลิมในแผ่นดินไทย: บทบาทชาวไทยมุสลิมในการสร้างสรรค์สังคมไทย จัดโดย สถาบันเอเชียศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ณ หอประชุมจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และอาคารมหาจุฬาลงกรณ์, 29 กันยายน - 2 ตุลาคม 2553.

โชติ กัลยาณมิตร. พจนานุกรมสถาปัตยกรรมและศิลปเกี่ยวเนื่อง. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2548.

ณัฏฐภัทร จันทวิษ. เมื่อยะร็อบและมิมบร: ศิลปะไทยมุสลิมที่มีลัทธิต้นสน. ศิลปากร, 2546. 46(5), 60-71.
ธีรพันธ์ ช่วงพิชิต. พิธีเจ้าเซ็น(มะหะหฺร่า): อัตลักษณ์และการธำรงชาติพันธุ์ของมุสลิมนิกายชื้อะฮ์ในสังคมไทย. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2551.

บรรจง บินกาซัน. สารานุกรมอิสลามฉบับเยาวชนและผู้เริ่มสนใจ. กรุงเทพฯ: อัลอะมีน, 2542.

_____. คู่มืออิสลาม สัจธรรมแห่งชีวิต. กรุงเทพฯ: อัลอะมีน, 2548.

บินมุสลิม. ปทานุกรมอาหรับ-ไทย. กรุงเทพฯ: มานพ วงศ์เสงี่ยม, 2549.

ประยูรศักดิ์ ขลายนเดชะ. มุสลิมในประเทศไทย. กรุงเทพฯ: หอสมุดกลาง สายสกุลสุลต่าน สุลัยมาน, 2539.

มรวาน สะมะฮุน. ผู้แปล. อัลฮะดีษชุดที่ 1. กรุงเทพฯ: มานพ วงศ์เสงี่ยม, 2551.

_____. อัลฮะดีษชุดที่ 2. กรุงเทพฯ: มานพ วงศ์เสงี่ยม, 2551.

ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมศัพท์ศิลปกรรม อักษร ก-ข ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ธนาเพรส, 2550.

_____. พจนานุกรมศัพท์สถาปัตยกรรมศาสตร์ ฉบับราชบัณฑิตยสถาน. กรุงเทพฯ: ธนาเพรส, 2554.

วสมน สาณะเสน. มิหรีบ: ศูนย์รวมศรัทธาและหัวใจของมัสยิด. วารสารสถาบันวัฒนธรรมและศิลปะมหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, 2555. 14(1), 69-76.

สมาคมนักเรียนเก่าอาหรับประเทศไทย. พระมหาคัมภีร์อัลกุรอานพร้อมความหมายภาษาไทย. กรุงเทพฯ: ศูนย์กษัตริย์ฟ้าฮัด, 2541.

สรยุทธ ชื่นภักดี, บรรณาธิการ. มุสลิมมัสยิดต้นสนกับบรรพชนสามยุคสมัย. กรุงเทพฯ: จีรรัชการพิมพ์, 2544.

สันติ เล็กสุขุม. พิมพ์ครั้งที่ 3. กระหนกในดินแดนไทย. กรุงเทพฯ: เมืองโบราณ, 2547.

เสาวนีย์ จิตต์หมวด. กลุ่มชาติพันธุ์มุสลิมในธนบุรี. กรุงเทพฯ: กองทุนสง่าารุจิระอำพร, 2531.

อาดิศร์ รักษมณี. แนวคิดที่เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมมัสยิดในกรุงเทพฯ. วิทยานิพนธ์สถาปัตยกรรมศาสตรดุษฎีบัณฑิต บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2552.

อาลี เลือสมิง. สัตว์และพันธุ์พืชที่ถูกระบุในคัมภีร์อัลกุรอาน. กรุงเทพฯ: ศูนย์หนังสืออิสลามกรุงเทพฯ, 2557.

เอกสารภาษาอังกฤษ

Carey, Moya. *The Illustrated Encyclopedia of Islamic Art and Architecture*. New York: Lorenz Books, 2010.

Gauding, Madonna. *The Signs and Symbols Bible*. London: Godsfield Press, 2009.

Hillenbrand, Robert. *Islamic Architecture: form, function and meaning*. New York: Edinburg University Press, 1994.

N.N.Khoury, Nuha. *Mihrab: From Text to Form*. Cambridge Journals, 1998. Retrieved November 24, 2009. from <http://www.jstor.org/pss/164202/>

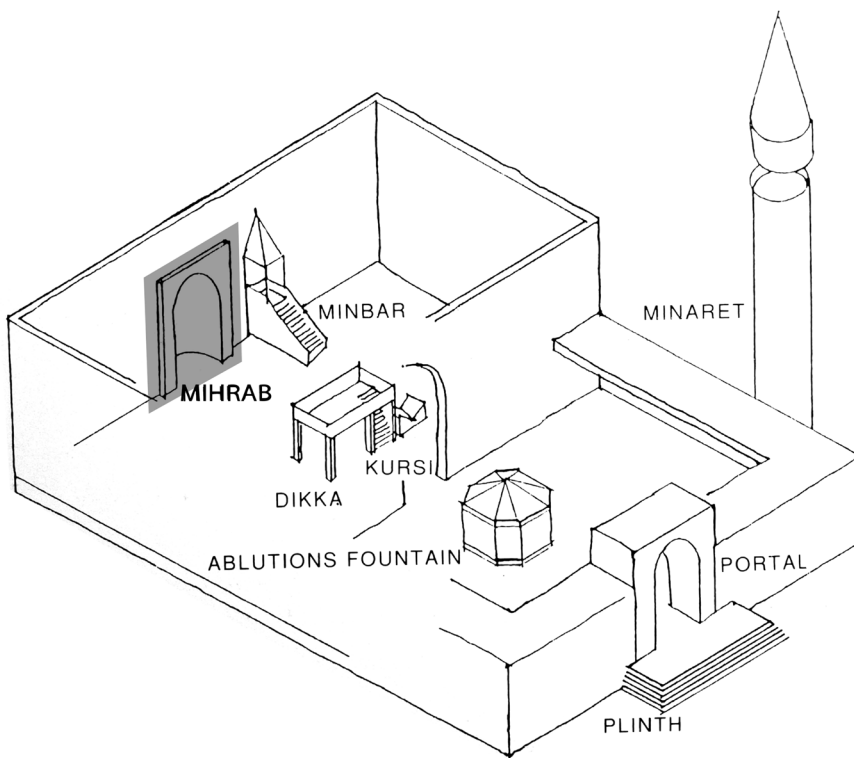
Petersen, Andrew. *Dictionary of Islamic Architecture*. London: Routledge, 1996.

สัมภาษณ์

ทำเนียบ แสงเงิน. นักวิชาการศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนธนบุรี. สัมภาษณ์. พฤษภาคม 2557.

ธีรนนท์ ช่างพิชิต. นักวิชาการศูนย์ข้อมูลประวัติศาสตร์ชุมชนธนบุรี. สัมภาษณ์. พฤษภาคม 2557.

พัฒนา หลั่งปุเต๊ะ. อิหม่ามประจำมัสยิดต้นสน. สัมภาษณ์. พฤษภาคม 2557.

ภาพที่ 1

ตำแหน่งของเมียะหรือบในมัสยิด

ที่มา: ปรับปรุงจาก Frishman, M., 1994.

ภาพที่ 2

เมียะหรืออบในมัสยิดบ้านของท่านศาสดาในปัจจุบัน

ที่มา: <http://www.pinterest.com/mohammadhaidar/mihrab>

ภาพที่ 3

เม็ยะหรือบทรงไทยของมัสยิดต้นสน

ที่มา: ผู้วิจัย

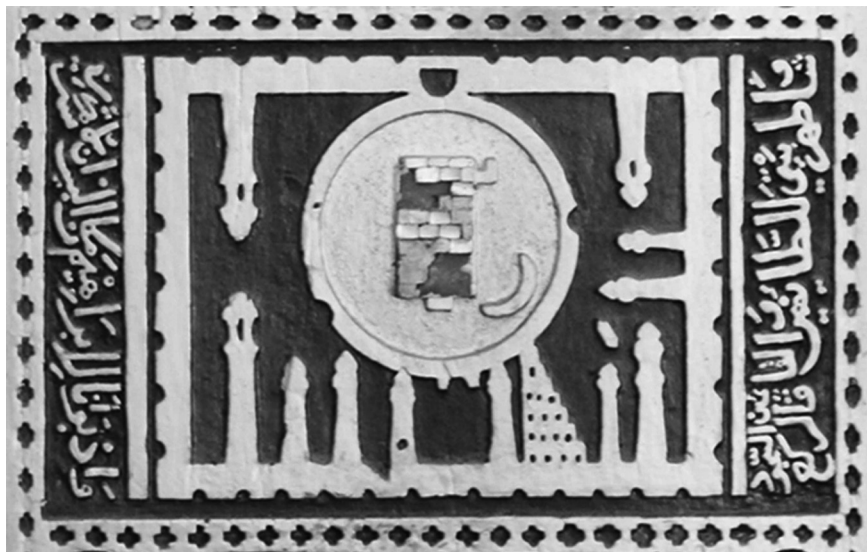

ภาพที่ 4

เมืงะหรือบทรงไทยของมัสยิดต้นสนสมัยที่ยังใช้งานอยู่ในอดีต
ที่มา: มัสยิดต้นสน

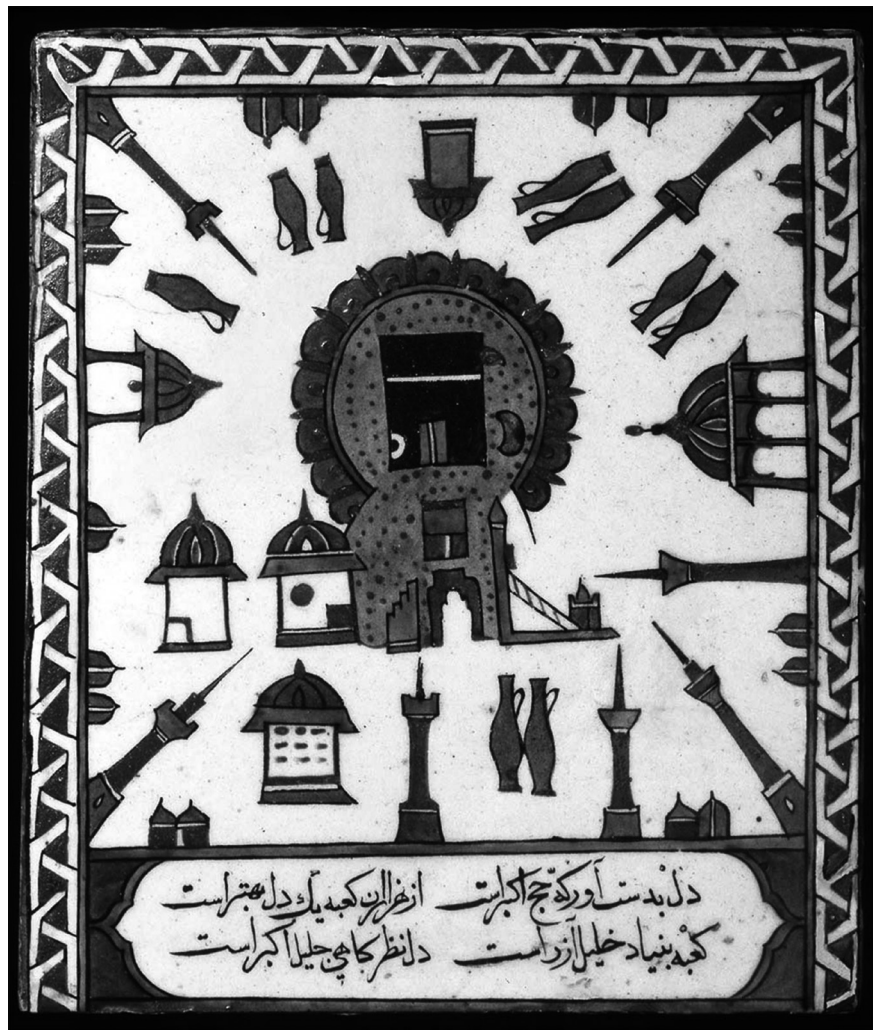

ภาพที่ 5

รูปมัสยิดอัลฮะรอมนบนแผ่นทองเม็ยะหรือบ
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 6

รูปมัลลียัตอัลฮะรออมบนงานกระเบื้องของตุรกี

ที่มา: <http://www.davidmus.dk/en/collections/islamic/>

ภาพที่ 7

หลังคาของเมืงะหรือบ

ที่มา: ผู้วิจัย

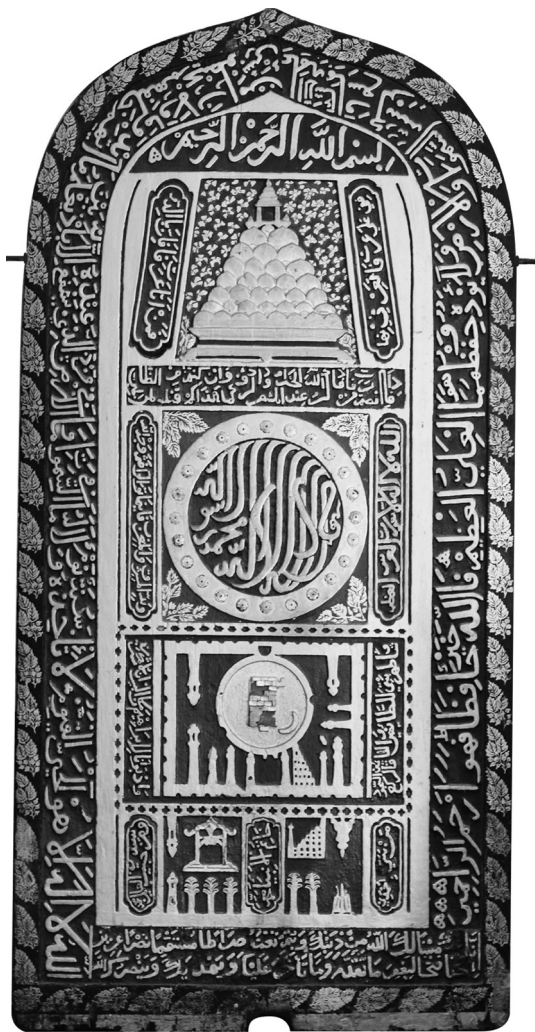

ภาพที่ 8

รูปดาวกับพระจันทร์เสี้ยวบนยอดลายก้านขดที่หน้าบัน
ที่มา: ผู้วิจัย

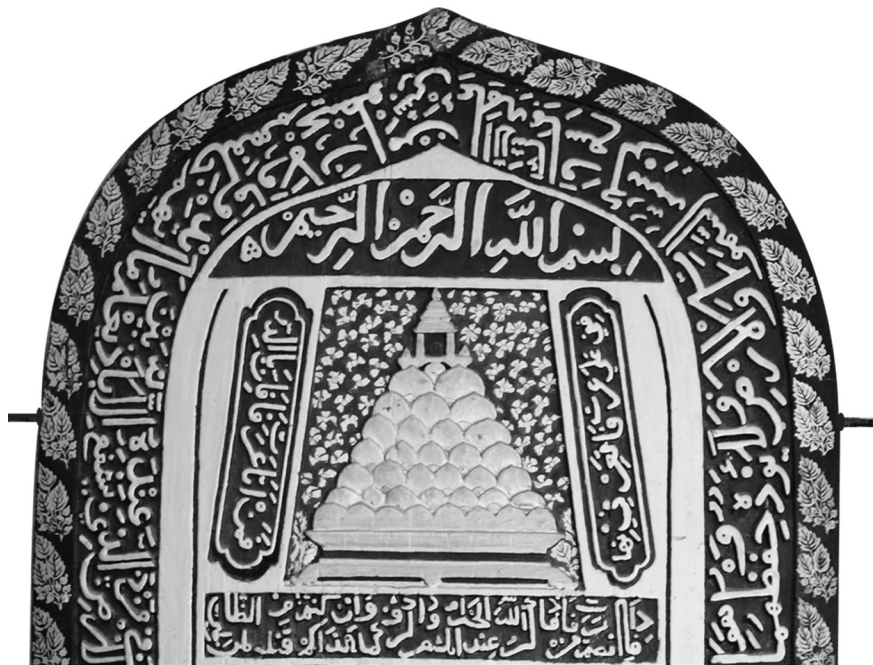

ภาพที่ ๑

แผ่นข่องเมียะหรือบ

ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 10

ลายจำหลักตอนที่หนึ่งของแผ่นช่องเมียะหรือบ
ที่มา: ผู้วิจัย

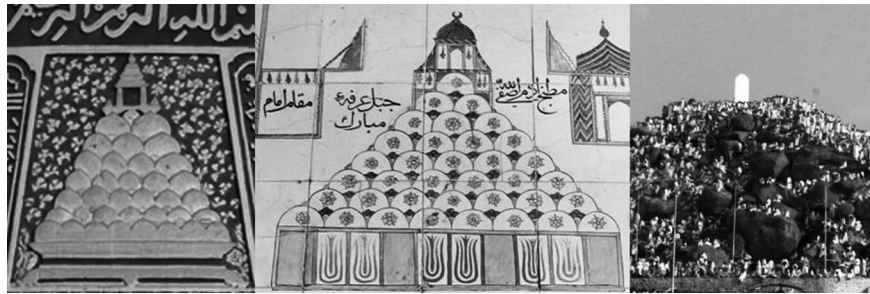

ภาพที่ 11

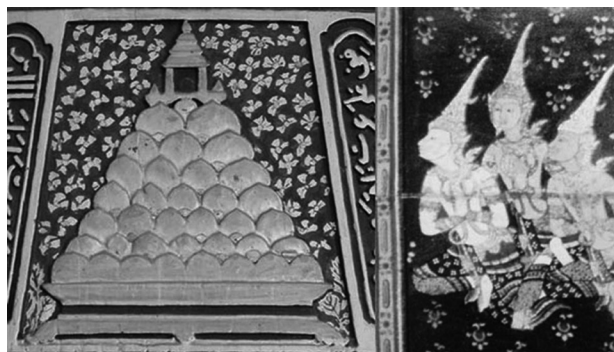
เจดีย์ทรงเครื่องวัดเชิงท่าวางบนฐานสิงห์ ศิลปะอยุธยาตอนปลาย
ที่มา: สันติ เล็กสุขุม, 2542.

ภาพที่ 12

ภาพเปรียบเทียบเนินเขาเราะฮ์มะฮ์บนแผ่นช่องเมื่อยะหรือบ งานกระเบื้องของออกโตมัน และเนินเขาเราะฮ์มะฮ์สถานที่จริงที่ชาอุดิอาระเบีย
ที่มา: ดัดแปลงโดยผู้วิจัย

ภาพที่ 13

ภาพเปรียบเทียบลายดอกไม้ร่วงหลังเนินเขาเราะฮ์มะฮ์กับลายดอกไม้ร่วงของจิตรกรรมในสมุด
ข่อยสมัยกรุงศรีอยุธยา
ที่มา: ดัดแปลงโดยผู้วิจัย

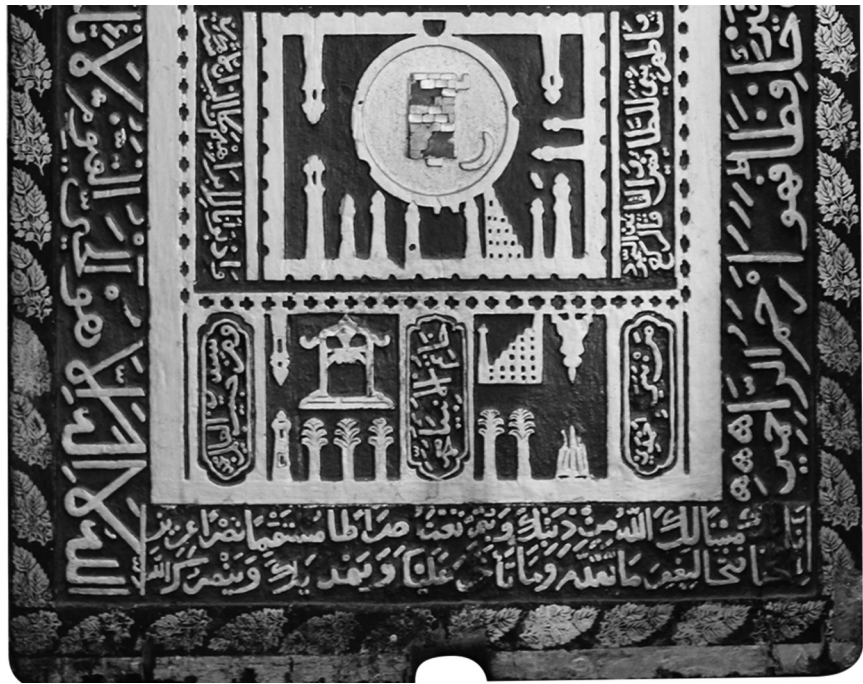

ภาพที่ 14

ลายจำหลักตอนที่สองของแผ่นทองเม็ยะหรือบ
ที่มา: ผู้วิจัย

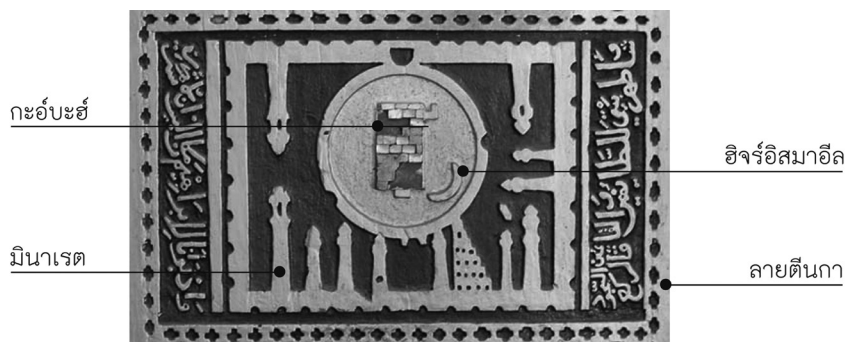

ภาพที่ 15

ลายจำหลักตอนที่สามของแผ่นช่องเม็ะหรือบ
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 16

รายละเอียดรูปมัสยิดอัลฮะรอมนบนแผ่นทองเมียบหรือบ
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 17

ลายดินเผาที่ป้อมพระสุเมรุ

ที่มา: <http://topicstock.pantip.com/food/topicstock/2008/05/D6607853/D6607853-12.jpg>

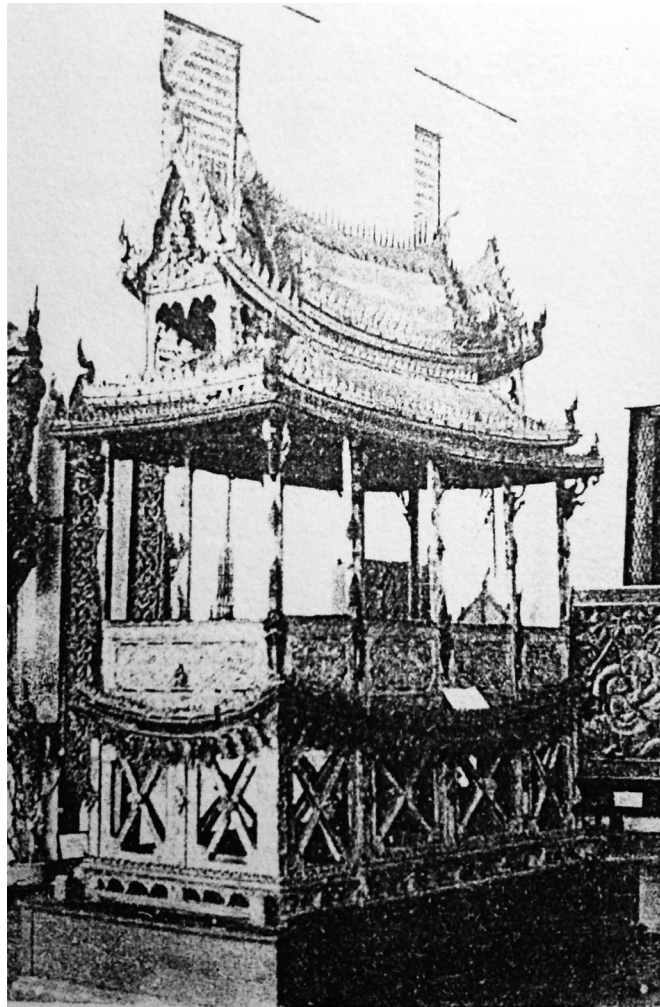

ภาพที่ 18

ภาพเปรียบเทียบลายใบโพธิ์พากับลายน้องสิงห์
ที่มา: ดัดแปลงโดยผู้วิจัย

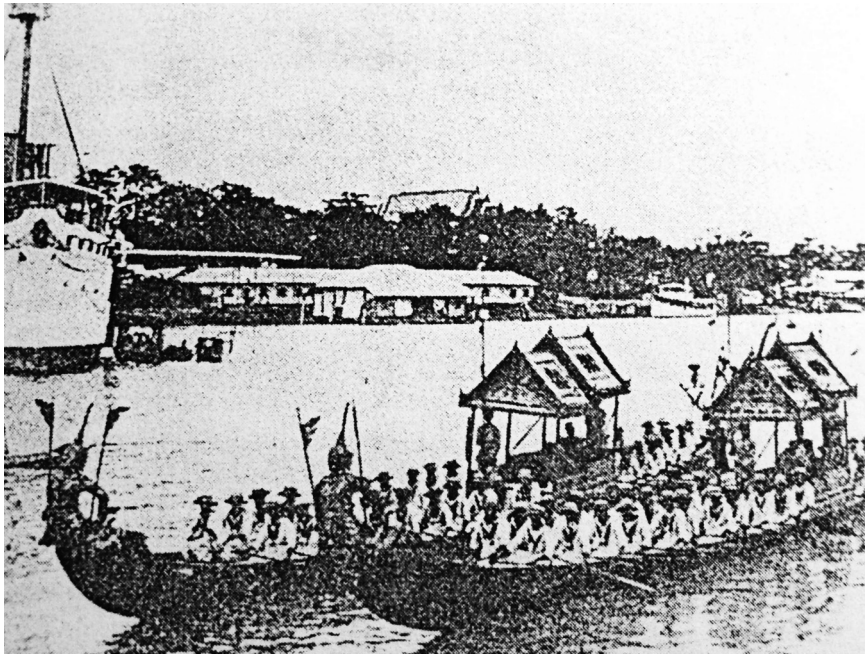

ภาพที่ 19

ธรรมาส่นของพระสงฆ์ที่สร้างเป็นเครื่องสังเค็ดในสมัยอยุธยาตอนปลาย
ที่มา: โชติ กล้วยานมิตร, 2548.

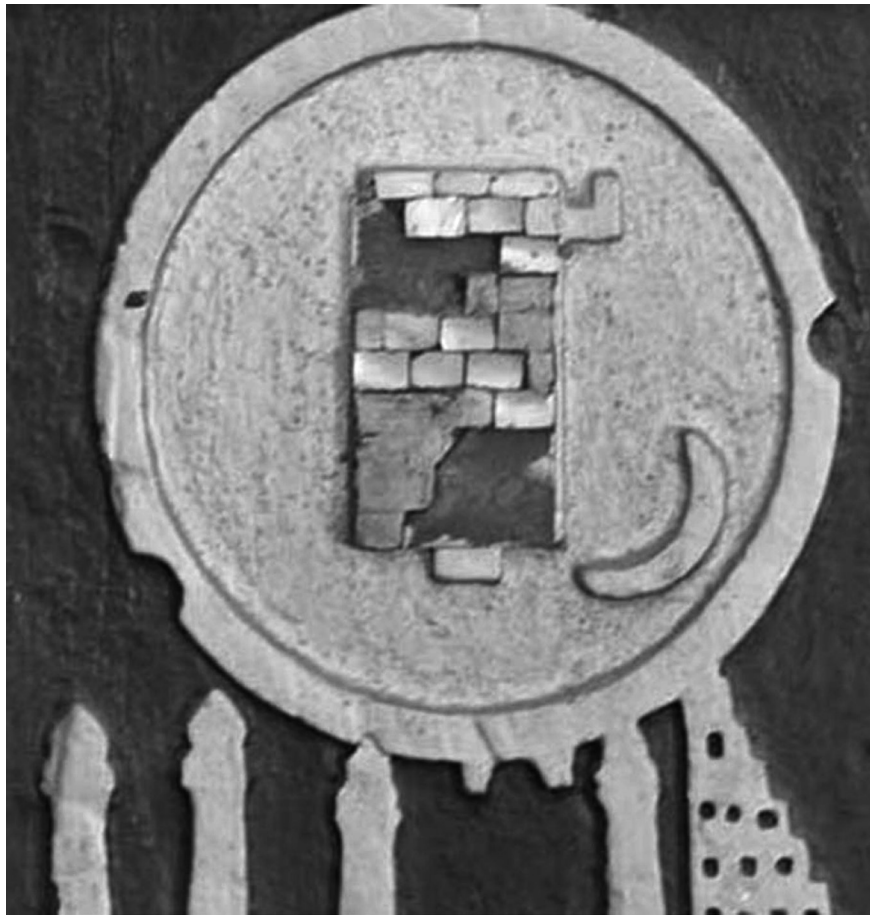

ภาพที่ 20

กัญญาเรือของชนชั้นสูง

ที่มา: โชติ ภัลยาณมิตร, 2548.

ภาพที่ 21

การประดับมุกที่รูปกะอับะฮ์
ที่มา: ผู้วิจัย

ภาพที่ 22

เม็ยะหรือบงของมัสยิดบางหลวง

ที่มา: ผู้วิจัย

